

AREFE GÜNÜNÜN FAZİLETİYLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRMESİ

Mustafa KARABACAK*

Özet

Allah Teâlâ, bazı zamanları diğerlerinden fazilet bakımından üstün kılmıştır. Ramazan ayının diğer aylara, Kadir Gecesi'nin diğer gecelere, Cuma ve Arefe gününün diğer günlere üstünlüğü bu meyanda örnekler teşkil etmektedir. Arefe günü mübârek bir gündür; çünkü Hac ibadetinin önemli bir rüknu olan vakfe bugünde yapılmaktadır. Bu günün faziletiyle ilgili oldukça fazla hadis vardır. Biz de bu çalışmada Arefe gününde yapılması tavsiye edilen dua ve ibadetlerin faziletiyle ilgili hadisleri değil; bugünün faziletine işaret eden hadislerin isnadına yönelik inceleme ve anlaşılmasına yönelik değerlendirmeler yaptık. Makaledeki amaç, Arefe gününün faziletine dâir zikredilen rivâyetlerin niteliğini tespit eden mütevâzi bir çalışma sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Arefe Günü, Mübârek, Fazilet, Hadis, Rivâyet.

An Evaluation On The Benefits Of The Day Arafa Based On Hadiths

Abstract

Allah Teâlâ has rendered some days superior to others in terms of their virtue, just like the supremacy of Ramadan to other months, The Qadr Night to other nights, Friday to other days, etc. The superiority of the Arafa Day and Friday to other days is a fine example of that. Arafa day is a blessed day because vacfa, which is an important pillar in Hajj, is performed on that day. There are many Hadiths about the importance of that special day. In this study, we will not focus on the prayers and worship performed on that special day but the importance and virtues of that day in terms of hadith narrating. Our purpose in this article is to introduce a modest study determining the quality of the narratives about the virtue of Arafa Day.

KeyWords: Arafa Day, Holy, Virtues, Hadith, Narrative.

GİRİŞ

Allah Teâlâ, insanlar içinde Hz. Muhammed'i (s.a.v.), şehirler içinde Mekke'yi,¹ aylar içinde Ramazan ayını,² geceler içinde Kadir Gecesi'ni,³ günler içinde de Cuma gününü⁴ seçmiştir. O, şehirler içinde Mekke'yi seçti; çünkü yeryüzündeki ilk mescid oradadır. Aylar içinde Ramazan'ı seçti; çünkü onun bünyesinde Kadir Gecesi bulunmaktadır. Geceler içinde Kadir Gecesi'ni seçti; çünkü o gecede Kur'an inmiştir. Günler içinde Cuma gününü seçti; çünkü o gün kılınan Cuma namazı, Müslümanların bir araya geldiği anları ifade etmektedir.

Mübârek gün ve geceleri, insanların, hayatın tek düzeliğinden çıkmaları için bir fırsat olarak değerlendirmek gerekir. "Bu durumda, mübârek gün ve geceleri, mutluluklarımız için şükürümüzü, sıkıntılarımız için de sabrımızı artırmak için karşımıza çıkan önemli bir fırsat olarak görmek mümkündür."⁵ Ayrıca "Günahların bağışlanmasında, iyiliklerin artmasında zaman ve mekânların katkısı büyüktür."⁶ Bundan dolayı bazı ayların, günlerin, gecelerin diğer ay, gün ve gecelere üstünlükleri vardır.

Mübârek ay, gün ve gecelerden değerlendirmek istenilen vakit ne kadar faziletli ise o zamanda yapılan ibadetten istifade de o derece fazladır. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) dediği gibi: "Amelin sevabı, vaktin şerefi nisbetinde artar; kalp huzurunun niyetin ihlâsı ile arttığı gibi."⁷

Faziletli zamanlarda insanlar geçmişteki hataların muhasebesini yaparak, gelecekle ilgili projelerini ve yapmak istediklerini belirlerler. Geçmişte yapılan hatalardan dersler çıkarır, daha güvenli, daha dikkatli ve daha mutlu bir hayat geçirmiş olurlar.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı ayların, gecelerin ve günlerin faziletiyle ilgili hadisleri vardır. Bu hadislere asırlar içinde, özellikle bu vakitlerde yapılacak ibadetlerin fazileti konusunda, bazı asılsız haberlerin karıştığı da olmuştur.⁸ Ancak onlar

* Yrd.Doç.Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi karabacakm67@hotmail.com

¹ Âl-i İmrân, 3/96; el-En'am, 6/92; et-Tin, 95/3.

² el-Bakara, 2/185.

³ el-Kadir, 97/1- 5.

⁴ el-Cuma, 62/9.

⁵ Algül, Hüseyin, *Mübârek Gün ve Geceler*, Işık Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15.

⁶ Konevî, Sadreddin, *Şerh-i Hadisi Erbaîn*, trc. Ekrem Demirli, *Kırk Hadis Şerhi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 128.

⁷ Davudoğlu, Ahmed, *Sahîhi Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Yayınevi, İstanbul, 1979, VI, 514.

⁸ Geylânî, Abdülkâdir b. Mûsâ b. Abdillâh, *el-Ğunye li tâlibî tarîkı'l-Hakk*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, Beyrut, 1416/1996, II, 289-300. Bu rivâyetlerinden birisinde Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu belirtilmiştir: "Kim Arefe günü, her rekâtında besmele ile birlikte üç defa Fatıha, sonra yine üç defa Kâfirûn ve bir defa İhlâs süresini okuyarak iki rekât namaz kılarsa, Allah o kimse hakkında şöyle buyurur: Şâhid olun ki ben onun günahlarını bağışladım." İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Kitâbü'l-mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-selefiyye, 1. Basım, Medi-

konu ile ilgili “sahîh” haberleri gölgelemez. Yapılması gereken “sahîh”ini “sakîm”inden ayırt etmektir.

Faziletli kabul edilen zamanlardan, belki birinci derecede değil ama, birisi de Arefe günüdür. “Arefe, haccın en önemli farzı olan vakfenin yapıldığı yerin (Arafat) diğer adıdır. Vakfe, kurban bayramının bir gün öncesi olan zilhicce ayının dokuzuncu günü burada yapıldığından bu güne yevmü arefe (Arefe günü) veya Türkçe’deki arefe (arife) denilmiştir.”⁹ Böyle olmakla birlikte halk arasında ramazan bayramından bir gün öncesine arefe dendiği gibi önemli olayların cereyan ettiği günlerin öncesine de arefe denmektedir. Bizim burada arefeden kasdımız dini boyutu olan, yani Zilhicce ayının dokuzuncu günüdür.

Kur’an’da Arefe gününün faziletinden bahseden açık bir âyet yoktur. Bazı müfessirler Arefe gününün de içinde bulunduğu Zilhiccenin ilk on gününe işaret eden âyetlerden birisinin şu olduğunu bildirmektedirler: “Tan yerinin ağarmasına andolsun. On geceye andolsun. Çifte ve teke andolsun.”¹⁰ Bilindiği gibi Arefe günü, Zilhicce ayının dokuzuncu günüdür. Arefe gününün faziletiyle ilgili hadis kaynaklarımızda birçok hadis-i şerif mevcuttur.¹¹ Bu çalışmada, Arefe günü ile ilgili hadislerin sıhhat durumunu inceleyerek ve bazı açıklamalar yaparak ilim dünyasına mütevâzi bir çalışma sunmak istedik. Burada Arefe gününde yapılan ibadetlerin sevabından bahseden hadislerden değil; Arefe gününün genel olarak faziletinden bahseden hadisler incelendi. İncelenen hadislerin, hem sıhhat yönü, hem de nasıl anlaşılması gerektiği hakkında değerlendirmeler yapıldı.

Hadisleri değerlendirirken öncelikle sened yönünden incelemekle birlikte, metin yönünden de değerlendirmeyi ihmal etmedik. Çünkü sadece bir hadisin sened yönünden “sahîh” olması, onun Hz. Peygamber tarafından söylendiği; bir hadisin sened yönünden “zayıf” olması da, onun Rasûlüllah tarafından söylenmediği anlamına gelmemektedir. Buhârî (v. 256/869) ve Müslim’den (v. 261/875) birinin veya her ikisinin rivâyet ettikleri hadisleri incelemeye tabi tutmadık. Zira Buhârî ve Müslim’in eserleri rivâyet kitaplarının birinci tabakasından sayılmış¹² ve bunların

→ →

ne, 1386/1966, II, 133; Suyûtî, Celâleddin, Ebû Bekr, *el-Leâli’l-masnû’a fi’l-ehâdisi’l-mevzûa*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1417/1996, II, 52; İbn Arrâk, Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman, *Tenzîhü’ş-şerâti’l-merfûa an’l-ahbâri’ş-şeniâti’l-mevzûa*, thk. Abdülvahhâb Abdüllatîf- Abdullah Muhammed es-Siddîk, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1399, II, 95; Leknevî, Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî, *el-Âsârü’l-merfûa fi’l-ahbâri’l-mevzûa*, thk. Muhammed Saîd Besyûnî Zeğlûl, Mektebetü’ş-Şarkî’l-Cedid, Bağdat, trs., s. 88.

⁹ Aras, M.Özgü, “Arefe”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 351.

¹⁰ el-Fecr, 89/1-3. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/197; el-A’râf, 7/142; el-Hacc, 22/27-28.

¹¹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Fezâilü’l-evkât*, Mektebetü’l-Menâr, 1. Basım, Mekke, 1410/1990, s. 349-393; Nâblusî, Abdülganî b. İsmail, *Fezâilü’ş-şühûr ve’l-eyyâm*, thk. Ata, Mustafa Abdülkadir, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1406/1986, s. 61-64.

¹² Subhî, Sâlih, *Ulûmü’l-Hadis ve Mustalahuhû*, Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 18. Basım, Beyrut, 1991, s. 116, trc. Kandemir, M. Yaşar, *Hadis İlimleri Ve Istılahları*, DİBY., 2. Basım, Ankara, 1973, s. 94.

rivâyet ettikleri hadislerin büyük kısmının sahihliği üzerinde genel bir kanaat oluşmuştur.

Râviler hakkında değerlendirme yaparken, seneddeki bütün râvilerle ilgili değil, sadece mecrûh râvi/râvilerin cerh ve ta'dil durumları hakkında bilgi verdik. Konu ile ilgili hadislerin sayısının tespiti için hadisler numaralandırılmakla birlikte, her bir başlığın sonunda hadisin sıhhat durumunu içeren bilgiler, makalenin sonunda da hadislerle ilgili bilgileri içeren özet tablo verdik. Tabloda hadisin birden fazla kaynağı varsa alıntı yapılan kaynağın altını çizdik.

1.AREFE GÜNÜ

Arefe günü, zilhicce ayının 9. günüdür. Bugün, bi'setin 10. yılında Vedâ Hutbesinin verildiği gün olduğu gibi dinin tamamlandığı¹³ da gündür. Hacca niyet edenler, bu günde haccın en önemli rüknu olan Arafat'ta vakfe yaparlar. Arafat ismiyle de ilintili olarak bugüne arefe denmiştir.¹⁴ Arefe gününün faziletiyle ilgili inceleyeceğimiz hadislerden oluşturulan ilk başlık şudur:

1.1. Fazla Sayıda Kulun Bağışlandığı Gün

Faziletli vakitleri, Mü'min, bağışlanması için bir fırsat olarak görmelidir. Çünkü bu vakitler Allah Teâlâ'nın rahmet kapılarının açıldığı anlardır. Arefe günü de çok sayı da kulun bağışlandığı gündür. Bu konuda incelenek ilk hadis Câbir b. Abdillah'dan (v. 78/697) rivâyet edildi. Ebû Ya'lâ'nın (v. 307/919) *el-Müsned*'inde ve İbn Hibbân'ın (v. 354/919) *es-Sahîh*'inde geçtiğine göre Rasûlüllâh (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"مَا مِنْ أَيَّامٍ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ أَيَّامِ عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ" قَالَ: فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هُنَّ أَفْضَلُ أَمْ عِدَّتُهُنَّ جِهَادًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ قَالَ: "هُنَّ أَفْضَلُ مِنْ عِدَّتِهِنَّ جِهَادًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَمَا مِنْ يَوْمٍ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ يَوْمِ عَرَفَةَ يُنَزِّلُ اللَّهُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا قَيْهَابِي بِأَهْلِ الْأَرْضِ أَهْلَ السَّمَاءِ فَيَقُولُ: انظُرُوا إِلَى عِبَادِي شَعَثًا غَيْرًا ضَالِحِينَ جَاؤُوا مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَنِي يَرْجُونَ رَحْمَتِي، وَلَمْ يَرَوْا عَذَابِي، فَلَمْ يَرَوْا يَوْمَ أَكْثَرُ عِتْقًا مِنَ النَّارِ مِنْ يَوْمِ عَرَفَةَ"

"Allah katında zilhiccenin on gününden daha faziletli bir gün yoktur" deyince bir adam şöyle dedi: Allah yolunda cihad etmek o günlerden daha faziletli değil midir? Bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "O günler Allah yolunda cihad etmekten daha faziletlidir. Allah katında Arefe gününden daha faziletli bir gün yoktur. O günde Allah dünya semâsına inerek yer halkı ile semâ halkına övünür ve şöyle der: Uzak dar yollardan gelen, saçı başı dağınık olarak gelen kullarıma bakınız, rahmetimi umuyorlar ve onlar azabımı da görmeyeceklerdir. Arefe

¹³ el-Mâide, 5/3.

¹⁴ Geylânî, *el-Ğunye*, II, 290-292; *Fezâilü's-şühûr ve'l-eyyâm*, s. 64. Ayrıca rivâyetler için bkz: Beyhakî, *Fezâilü'l-evkât*, s. 389-390.

*gününden başka bir günde kulların daha çok âzâd edildiği başka bir gün yoktur.*¹⁵

Hadisin baş tarafında “Zilhicce’nin on gününden daha faziletli bir gün yok” denilirken, devamında “en faziletli günün Arefe günü” olduğu belirtilmiştir. Bu iki ifadeyi şöyle birleştirebiliriz: Allah katında en faziletli günler zilhiccenin ilk on günüdür. Çünkü bu günler Allah’ın dünya semâsına indiği günlerdir. Bu günlerin yani zilhiccenin ilk on gününün içinde de en faziletli gün Arefe günüdür. Hatta Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn en-Nevevî (v. 676/1277) yılın günleri içinde en faziletli günün Arefe gününü olduğunu belirtmektedir.¹⁶

Hadisin senedi şöyledir: Muhammed b. Amr b. Cebele — Muhammed b. Mervân — Hişâm — Ebû’z-Zübeyr — Câbir b. Abdillâh.

Heysemî’nin (v. 807/1404) belirttiğine göre Câbir’in (r.a.) rivâyet ettiği bu hadisi Ebû Ya’lâ (v. 307/919) *el-Müsned*’ine almış ve İbn Mâin (v. 233/848) ve İbn Hibbân râvilerinin “sika” ve hadisin “sahîh” olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷

Zilhicce’nin 9 ve 10’u yani Arefe ve Kurban Bayramı günleri ile ilgili hadisleri değerlendiren âlimler hangi günün daha faziletli olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁸

Allah katında en faziletli günler Zilhicce ayının ilk on günüdür. Bu on günün içinde de en faziletlisi Arefe günüdür. Bazılarına göre aynı zamanda yılın en faziletli günüdür. “Fazla sayıda kulun bağışlandığı gün” başlığı altında Câbir b. Abdillâh’dan rivâyet edilen bir hadis incelendi, o da “sahîh”tir.

1.2. Şâhid Günü

Arefe günü Kur’an’da açıkça zikredilmemektedir. Fakat Kur’an’daki bazı ifadelerin bugüne işaret ettiği hadislerde belirtilmiştir. Burûc sûresindeki şu âyette

¹⁵ Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru’l-Me’mûn li’t-Tûras, 1. Basım, Dimaşk, 1404/1984, IV, 69; Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyüddin Abdulazim b. Abdulkavi, *et-Tergîb ve’t-terhib mine’l- hadîsi’ş-şerîf*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 1. Basım, Mısır, 1379/1960, II, 200- 201; İbn Belbân, Emir Alaüddin Ali el-Fârisî, *el-lhsân fi Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Dâru’l-kütübü’l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1407/1987, VI, 62, (Hadis no: 3842); Heysemî, Nureddin Ali b. Ebûbekir, *Mecmau’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 2. Basım, Beyrut, 1967, III, 253.

¹⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2. Basım, Beyrut, 1392, VI, 142. Nevevî’ye göre yılın en faziletli günü Arefe günü; en faziletli gece de cumhûra göre Kadir Gecesi’dir. Haftanın günleri içinde en faziletli gün ise Cuma günüdür.

¹⁷ Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, IV, 69; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, III, 253.

¹⁸ Bazıları da şu hadise bakarak Zilhicce’nin ilk on günü içinde en faziletli günün Kurban Bayramı günü olduğunu söylemişlerdir: “Allah katında en büyük gün Kurban Bayramı günü, sonra da bayram gününden bir sonra ki (ikinci bayram) gündür.” (Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as. Es-Sicistânî, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981, Menâsik, 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982/1402, IV, 350). Bu konudaki ihtilaflar için bkz. İbn Receb el-Hanbelî, Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dimaşkî, *Letaifü’l-maârif fî mâ li-mevâsimi’l-âmi mine’l-vazâif*, thk. Yasîn Muhammed es- Sevvâs, Darü İbn Kesîr, 2. Basım, Dimaşk-Beyrut, 1427/2006, s. 488.

olduğu gibi. “Burçlara sahip gökyüzüne, geleceği bildirilmiş olan güne, tanıklık edene ve edilene and olsun ki...”¹⁹ âyetinde ki “ **وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ** ” (Şâhitlik eden ve şâhitlik edilen) kelimeleri hakkında Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) *el-Müsned*’inde Ebû Hüreyre’den (v. 58/678) merfû* ve mevkûf** rivâyette şöyle buyrulmuştur: “*Şâhid, Arefe günü; meşhûd, Cuma günüdür.*”²⁰

Tirmizî’nin (v. 279/892) Ebû Hüreyre’den rivâyet ettiği merfû hadis “*Mev’ûd kıyâmet günü; meşhûd Arefe günü; şâhid, Cuma günüdür*”²¹ şeklindedir.

Taberânî (v. 360/971) de Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den merfû rivâyetinde “*Şâhid, Cuma günü; meşhûd Arefe günü*” şeklindedir.²²

Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) *el-Müsned*’inde bu hadisin Ebû Hüreyre’den iki rivâyeti vardır. Bunlardan birisinin hem merfû hem de mevkûf rivâyeti varken, diğeri sadece mevkûf rivâyeti vardır. Merfû ve mevkûf rivâyeti şudur:

الشَّاهِدُ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَالْيَوْمَ الْمَوْعُودُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“*Şâhid Arefe günü, mev’ûd kıyâmet günüdür.*” Ebû Hüreyre’den mevkûf rivâyet ise şöyledir:

“ الشَّاهِدُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَالْمَشْهُودُ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَالْمَوْعُودُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ”

“Şâhid Cuma günü, meşhûd Arefe günü, mev’ûd kıyâmet günüdür.”

Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde hadisin merfû ve mevkûf rivâyetlerinin sırasıyla senetleri şöyledir: Muhammed b. Ca’fer—Şu’be—Ali b. Zeyd --- Ammâr mevlâ beni Hâşim— Ebû Hüreyre --- Rasûlüllâh.

Muhammed b. Ca’fer—Şu’be— Yunus b. Ubeyd--- Ammâr mevlâ beni Hâşim--- Ebû Hüreyre.

Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde bir başka mevkûf rivâyetin senedi ise şöyledir: Muhammed b. Ca’fer—Şu’be--- Ammâr mevlâ beni Hâşim--- Ebû Hüreyre. Bu isnâdda Şu’be (v. 160 veya 170) ile Ammâr mevlâ beni Hâşim (v. 120) arasında kopukluk vardır. Bu ikisinin arasında Ali b. Zeyd (v. 129 veya 131) veya Yunus b. Ubeyd (v. 139 veya 140) senedden düşmüştür. Senedden düşen Ali b. Zeyd ise hadis “zayıf”; Yunus b. Ubeyd ise “sahih”tir. Burada ikisinden birinin olma ihtimali vardır.

¹⁹ el-Burûç, 85/3.

* Merfû: Senedi nasıl olursa olsun, Hz. Peygamber’e açıkça veya hükmen nisbet edilen hadis. Aydınli, Abdullâh, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, MÜF Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2011, s. 175.

**Mevkûf: Senedi sahabe kalan öteye geçmeyen hadis. Aydınli, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, s. 181.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 298; Ali el-Muttakî, Alauddin Ali el-Muttakî b. Husamuddin el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl fi’s-süneni’l-akvâl ve’l-ahvâl*, Mektebetu’t-Turasi’l-İslâmî, 1. Basım, Halep, 1391/1971, II, 13 (Hadis no: 2941).

²¹ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Servet, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981, *Tefsîru’l-Kur’an*, 85; Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-ummâl*, II, 13 ,(Hadis no:2940).

²² Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-ummâl*, II, 13, (Hadis no:2939).

Hadisin merfû rivâyeti Ali b. Zeyd yani İbn Cüd'ân'dan dolayı "zayıf"tır. Mevkûf rivâyeti "sahîh"tir.²³ Mevlâ benî Hâşim, Müslim'in râvilerindedir. İsnâdın diğer râvileri ise sika ve Şeyhân'ın râvilerindedir.²⁴ Sonuç olarak konu ile ilgili incelediğimiz merfû "zayıf"; mevkûf hadis "sahîh"tir.

Yukarıda verilen Burûç sûresi 3. âyetin biraz daha iyi anlaşılması için siyâk-sibâkindaki bazı âyetler şöyledir: "Burçlara sahip gökyüzüne, geleceği bildirilmiş olan güne, tanıklık edene ve edilene andolsun ki...."

Mevkûf rivâyet sahîh olunca, şâhid Cuma günü; meşhûd Arefe günü; mev'ûd kıyamet günüdür, diyebiliriz. Hakikatte ise âyetlerin siyâk ve sibâkına bakıldığında müfersirlerden bu âyetlerin anlamıyla ilgili Arefe ve Cuma günlerinden bahsedener olduğu gibi;²⁵ Arefe ve Cuma günüyle hiç bağlantı kurmayıp şâhitlik eden ifadesiyle, kıyâmet günü hazır bulunanlar; şâhitlik edilenler ifâdesiyle de kıyâmet günündeki dehşetli manzaralar kastolunmuştur,²⁶ diyenler çoğunluktadır.

"Şâhid ve meşhûd" kelimelerine birden fazla anlam verenler de olmuştur. Öyle ki şâhid'e verilen anlamları on altıya, meşhûd'a verilen anlamları da otuz ikiye çıkaranlar vardır.²⁷

Ebû Hüreyre'nin mevkûf rivâyeti "sahîh"tir ve âyette belirtilen Şâhid'den kasdedilen Arefe günüdür, denebilir.

1.3. Bayram Kabul Edilecek Gün

Allah Teâlâ, Müslümanlara sevinç ve mutluluklarını artırmaları, birlik ve beraberliklerini pekiştirmeleri için bayramları bahşetmiştir. Ama İslamiyette, Ehli Kitabın yaptığı gibi²⁸ belirli bir günü bayram ilan etme, insanların kendi görüşlerine göre olmamaktadır. Bununla ilgili ilk hadis şudur: Buhârî ve Müslim'in Târik b. Şihâb'dan rivâyet ettikleri bir hadiste:

أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَعُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ، لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا. قَالَ: أَيُّ آيَةٍ؟ قَالَ: {الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا} [المائدة: 3] قَالَ عُمَرُ: قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ، وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ قَائِمٌ

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Arnaûd, Şuayb- Mürşid, Âdil, *el-Mevsûatü'l-hadisîyye Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*), Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, Beyrut, 1420/1999, XIII, 301, (Hadis no:7972).

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Arnaûd- Mürşid), XIII, 302, (Hadis no:7973).

²⁵ Mahalli, Celâleddin Muhammed b. Ahmed -Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tefsiru Celâleyn li'l-Kur'ani'l-Azim*, Salâh Bilici Yayınları, İstanbul, 1983, II, 258.

²⁶ Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1408/1989, III, 1945; Mevdûdi, Ebû'l- Â'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an* Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri, trc: Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, VII, 85; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, trc: Koytak, Cahit- Etürk Ahmed, İşâret Yayınları, İstanbul, 1420/1999, III, 1253.

²⁷ Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, VI, 3004- 3006.

²⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahihu'l-Buhârî*, Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Basım, Medine, 1417/1996, I, 172.

يَعْرِفَةُ يَوْمَ جُمُعَةٍ

“Yahudilerden bir adam Ömer’e gelerek:

-Ya Emire’l- Mü’minîn! Kitabınızda okuduğunuz bir âyet var. Bu âyet biz Yahudilere inmiş olsa, o günü bayram ilan ederdik, dedi. Ömer:

-Hangi âyet diye sordu. Yahudi:

“...Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim...”²⁹ âyeti dedi. Bunun üzerine Ömer:

-Biz bu âyetin indiği günü ve yeri pek âlâ biliriz. O Rasûlüllah’a (s.a.v.) Arafat’ta, ayakta (Vedâ hutbesini verirken) cuma günü indi, dedi.”³⁰

Müslim’in rivâyetinde hadisin râvisi Tânk b. Şihâb bahsi geçen âyetin indiği günü kasederek “Cuma günü müydü, değil miydi şüphe ediyorum” demiştir. Hadiste bahsedilen söz konusu âyetin iniş günü ile ilgili bir tereddüt olmuş olsa da bu tereddüdün başlığımızla ilgisi yoktur. Söz konusu dini tamamlayan âyetin Arefe günü Arafat’ta indiğidir.

Tirmizî’nin İbn Abbâs rivâyetinde “iki bayram gününde; Cuma ve Arefe gününde indi” şeklindedir.³¹ Bu rivâyetten anlaşılacağı gibi bu iki gün yani Cuma ve Arefe günü bayram günleridir. Yahûdinin zannettiği gibi bir günü bayram edinmek insanların “Bu günü bayram edinelim” demeleriyle olmaz. İslam’da bir günü bayram edinmek ancak nasla olur. Allah Teâlâ, Cuma günü Arafat’ta, Rasûlüllâh (s.a.v.) Veda hutbesini verirken nâzil olan âyetle dini kemale erdirip, nimeti tamamladığından iki günü bayram yapmıştır. “Cuma haftalık bayramdır. Arefe günü ise hacılar mukaddes bir mekânda büyük topluluk oluşturdukları için hac ehlinin bayramıdır. Ayrıca Cuma ve Arefe günü aynı güne denk gelirse o güne hacı ekber denmiştir.”³²

Âyette belirtilen “Dininizi kemâle erdirdim.” İfadesinden müfessirler genel olarak, hacın da farz kılınmasıyla İslâmın bütün rukunleri (namaz, oruç, zekât, hac) tamamlanmış oldu, şeklinde anlamışlardır.

“Bayram edinilecek gün” başlığı altında Tânk b. Şihâb’dan rivâyet edilen hadis incelendi. Bu hadis, temel hadis kaynaklarından başta Buhârî ve Müslim olmak üzere birçoğunda geçmekte olup “sahih”tir.

²⁹ el-Maide, 5/3.

³⁰ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahih*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1401/1981, İman,33; Müslim, Ebû’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuraşî, *el-Câmiu’s-sahih*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1401/1981, Tefsiru’l-Kur’an, 3- 5; Nesâî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1401/1981, İman,18; Hac, 194.

³¹ Tirmizî, Tefsiru’l-Kur’an, 5. Ukbe b. Âmir rivâyetinde ise şöyle buyrulmuştur: “Arefe günü, Kurban Bayramı günü ve teşrik günleri Müslümanların bayramıdır. Bu günler yeme ve içme günleridir.” Ebû Dâvûd, Savm, 50; Tirmizî, Savm, 59; Nesâî, Menâsik, 195.

³² İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu’l-Bârî*, I, 173.

1.4. Duanın Hayırlısının Yapıldığı Gün

İnsanoğlunda, yüce bir varlığa sığınma ihtiyacıdır. Bu sebeple dua, insanda doğuştan var olan bir duygudur. Her zaman dua tavsiye edilmekle birlikte, kabul olma ihtimalini artırmak için bazı zaman ve mekânları gözetmek ve bunlara uygun ifadeleri de seçmek gerekmektedir. Bunlardan olarak Arefe günü de bol bol şehâdet getirmek gerekir. Çünkü şehâdet Allah'ın bu günde tamamladığı dinin aslı ve esasıdır. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Muhammed b. Abdillâh b. Amr'ın belittğine göre Arefe günü Rasûlüllah (s.a.v.) en çok şöyle dua ederdi:

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يَبِئْسَ الَّذِي يَدْعُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

“Allah'tan başka ilâh yoktur. Onun ortağı yoktur. Mülk ve hamd ona aittir. Hayr onun elindedir. O her şeye gücü yetendir.”³³

Tirmizî'de (v. 279/892) ve Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) *Muvatta*'ında ifâde “Duanın hayırlısı Arefe gününde yapılan duadır. Benim ve benden önceki Nebîlerin söylediği en hayırlı dua...” şeklindedir.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde hadisin senedi şöyledir: Ravh— Muhammed b. Ebî Humejd— Amr b. Şuayb el-Kureşî es-Sehmî—Ebîhi (Şuayb b. Muhammed)—Ceddihi (Muhammed b. Abdillâh b. Amr).

Tirmizî'de hadisin senedi şöyledir: Ebû Amr Müslim b. Ömer— Abdullâh b. Nâfi—Hammad b. Ebî Humejd— Amr b. Şuayb— Ebîhi (Şuayb b. Muhammed)—Ceddihi (Muhammed b. Abdillâh b. Amr).

Tirmizî hadis hakkında şöyle demektedir: Hadis bu senetle “garib”dir. Hammâd b. Ebî Humejd, Muhammed b. Ebî Humejd Ebû İbrahim el-Ensârî el-Medenî'dir. Bu kişi, “veleyse bi'l-kaviyyi inde ehli'l-hadis” yani hadis ehline göre kuvvetli değildir.

Muhammed b. Ebî Humejd'in, Nâfi, Mûsâ b. Verdân, Amr b. Şuayb ve Kurazî'den rivâyetleri vardır. Muhammed b. Ebî Humejd el-Ensârî'nin lakabı Hammad, dolayısıyla Hammad b. Ebî Humejd olarak bilinir. Muhammed b. Ebî Humejd hakkında Ahmed b. Hanbel “hadiste kuvvetli değildir, hadisleri reddedilir”; Yahyâ b. Saîd el -Kattân (v. 198/813), “hadiste kuvvetli değildir- leyse hadisühû bi şey'in”; Buhârî “hadisi reddedilir- münkerü'l-hadis”; Ebû Hâtim er-Râzî (v. 275/888), Ebû Zür' a er-Raziyân (v. 264/878) “hadisi zayıftır”; Nesâî (v. 303/915) “sika değildir”; İbn Hibbân “hadisiyle delil getirilmez”; Dârekutnî (v. 385/995) “za-

³³ Mâlik, b. Enes, *Muvatta*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981, Hac, 236; Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam es-San'ânî, *Musannef*, 1. Basım, Beyrut, 1391/1972, IV, 378, (Hadis no: 8125); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 210; Tirmizî, *Deavât*, 122; Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhib*, II, 419; Tebrîzî, Veliyyüddin Muhammed b. Abdullâh el-Hatîb el-Amrî, *Mişkâtü'l- mesâbih*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Dimaşk, 1381/1961, II, 28; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 253; Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-ummâl*, VII, 92 (Hadis no:18113).

yıf” demektedir.³⁴

Görüldüğü gibi hem Ahmed b. Hanbel, hem de Tirmizî'nin rivâyet ettiği isnad-da Muhammed b. Ebî Humejd'den dolayı hadis “zayıf”tır. Hadisin *Muvatta'* da ise isnâdı şöyledir: Mâlik-- Ziyâd b. Ebî Ziyâd Mevlâ Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Râbia-- Talha b. Ubeydullah b. Kerîz.

Şuayb Arnaûd, Mâlik'in *Muvatta'*ındaki hadisin senedindeki Talha b. Ubeydullah b. Kerîz hadisini “mürsel”; Abdürrezzâk'ın (v. 211/827) *Musannef*indeki Ziyâd b. Ebî Ziyâd Meysere el-Mahzûmî el-Medenî'nin Talha b. Ubeydullah b. Kerîz'den rivâyetini “mürsel sahîh” olarak değerlendirmektedir.³⁵

Hadisin “sahîh” senedi olsa da incelenen hadis “zayıf”tır.

Başlıkla ilgili ikinci hadis şudur: Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde tahrîç ettiğine göre Zübeyr b. Avvâm (v. 36/656) şöyle dedi:

” سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَعْرِفُهُ يَقْرَأُ هَلِوَ الْآيَةَ: {شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} [آل عمران: 18] ” وَأَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ يَا رَبِّ

“Ben Rasûlüllâh'ı (s.a.v.) Arafat'ta şu âyeti okurken işittim: *Allah, adaleti ayakta tutarak şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (buna şahitlik etmişlerdir). Mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilah yoktur.*³⁶ *Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Ey Rabbim! Ben de buna şahit olanlardanım.*”³⁷

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde hadisin senedi şöyledir: Yezîd--Bakıyye b. el-Velid-- Cübeyr b. Amr-- Ebû Sa'd el-Ensârî-- Ebû Yahya mevla Âli'z-Zübeyr b. Avvâm-- Zübeyr b. el-Avvâm.

Şuayb Arnaûd Cübeyr b. Amr, Ebû Sa'd el-Ensârî ve Ebû Yahyâ mevla Âli'z-Zübeyr'in “mechûl” kişiler olduğunu belirterek hadisin “zayıf” olduğunu belirtmiştir.³⁸

Heysemî, bu hadisi Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve Taberânî'nin (v. 360/971) rivâyet ettiğini ve senedinde “mechûl” kişilerin olduğunu söylemektedir.³⁹ Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân, Bakıyye b. el-Velid'in tedlis* yaptığını dolayısıyla hadisiyle amel edilemeyeceğini belirtmişlerdir.⁴⁰

³⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Kitabu'd-duafâ ve'l-metrûkin*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1406/1986, III, 54, (Hadis no: 2954).

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Arnaûd- Mürşid), XI, 549, (Hadis no:6961).

³⁶ Âli-i İmrân, 3/18.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* I, 166.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Arnaûd- Mürşid), III, 37, (Hadis no:1420- 1421).

³⁹ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 325.

*Tedlis: Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeleyen bir özelliği bulunan bir hadisi, bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivâyet etmek. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.312.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'd-duafâ ve'l-metrûkin*, I, 146.

“Duanın hayırlısının yapıldığı gün” başlığı altında iki hadis incelendi. İki hadis de Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde geçmektedir. İlk olarak incelenen rivâyet, Muhammed b. Abdillâh b. Amr’dan, ikinci hadis Zübeyr b. Avvâm tarafından rivâyet edilmiştir. İlk hadis, Muhammed b. Ebî Humejd el-Ensârî’den; ikinci hadis de Bakıyye b. el-Velid’den dolayı “zayıf”tır.

1.5. Arefe Günü Bağışlanacak Kullar

Mü’min, Allah’ın emirlerine uyup yasaklarından sakınmakla yükümlüdür. Bazı zaman ve mekânlarda ise buna daha fazla dikkat etmek gerekir. Arefe günü de bu zaman ve mekânlardan birisidir. Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*’inde İbn Abbâs’tan (v. 68/687) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“ كَانُ فُلَانٌ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عَرَفَةَ، قَالَ: فَجَعَلَ الْفَتَى يُلَاحِظُ النِّسَاءَ وَيَنْظُرُ إِلَيْهِنَّ، قَالَ: وَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْرِفُ وَجْهَهُ بَيْنَهُ مِنْ خَلْفِهِ مِرَارًا، قَالَ: وَجَعَلَ الْفَتَى يُلَاحِظُ إِلَيْهِنَّ، قَالَ: فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "ابْنَ أَخِي، إِنَّ هَذَا يَوْمٌ مِنْ مَلَكٍ فِيهِ سَمْعُهُ وَبَصَرُهُ وَلِسَانُهُ غَيْرُ لَهُ "

“ Falan kişi Arefe günü Rasûlullah’ın (s.a.v.) terkisinde idi. Sahâbi şöyle dedi: Bu genç, gözünü etrafta dolaştırmaya ve kadınlara bakmaya başladı. Rasûlullah (s.a.v.), gencin arkasından tutarak yüzünü birkaç defa çevirdi. Genç yine gözünü etrafta dolaştırmaya başladı. (Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *Kardeşimin oğlu! Bugün kim kulağına, gözüne ve diline sahip olursa bağışlanır.*”⁴¹

Hadisin Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde senetleri şöyledir: Affân— Sükeyn b. Abdülaziz— Ebî (Abdülaziz b. Kaysi’l-Abdî)— İbn Abbâs.

Vekî’— Sükeyn b. Abdülaziz— Ebî (Abdülaziz b. Kaysi’l-Abdî)— İbn Abbâs.

Rasûlullah’ın (s.a.v.) terkisinde olan kişi Fadl b. Abbâs’tır. Bu, İbn Abbâs’ın rivâyet ettiği başka hadislerden anlaşılmaktadır.⁴² Hadisin iki isnâdında bulunan Sükeyn b. Abdülaziz’in “zayıf” olduğunu söyleyenler olmuşsa da, Vekî’ b. el-Cerrâh (v. 197/813), Yahya b. Maîn (v. 233/848) ve Ahmed b. Abdillâh el-İclî (v. 261/875) onun “sika” olduğunu belirtmişlerdir. Ondan *el-Kirâe halfe’l-imâm* ve *el-Edebü’l-müfred* adlı eserlerinde Buhârî de rivâyet etmiştir.⁴³ Heysemî (v. 807/1404) de Ahmed b. Hanbel’in İbn Abbâs’tan rivâyet ettiği bu hadisin râvileri “sika”dır, demektedir.⁴⁴

“Arefe günü bağışlanacaklar kullar” başlığı altında incelenen bu hadisi Ahmed b. Hanbel, İbn Abbâs’tan rivâyet etmiştir ve “sahîh”tir.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 329, 356, ayrıca bkz. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, III, 251; ; Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-ummâl*, V, 68 (Hadis no:12089- 12092).

⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 212.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Arnaûd- Mürşid), V, 165, (Hadis no:3041).

⁴⁴ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, III, 251.

1.6. Allah'ın Kullarıyla Meleklerle Övündüğü Gün

Hac farızasını yapmak için uzak yerlerden gelen saçları dağınık, elbiseleri tozlu Müslümanların bu halleri Allah Teâlâ'nın hoşuna gider ve bu manzarayı görünce meleklerle övünürmüş. Bununla ilgili Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'inde Hz. Âişe'den (v. 58/678) rivâyet edildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.v.) şöyle buyurdu:

” مَا مِنْ يَوْمٍ أَكْثَرَ مِنْ أَنْ يُعْتَقَ اللَّهُ فِيهِ عَبْدًا مِنَ النَّارِ مِنْ يَوْمِ عَرَفَةَ، وَإِنَّهُ لَيَدْنُو، ثُمَّ يَبَاهِي بِهِ الْمَلَائِكَةَ، فَيَقُولُ: مَا أَرَادَ هَؤُلَاءِ؟ ”

“Allah'ın daha çok kulunu ateşten kurtardığı Arefe gününden başka bir gün yoktur. O gün yaklaştığında Allah meleklerle şöyle diyerek övünür: Bu kullarım ne dilediler?”⁴⁵

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Abdullah b. Amr (v. 65/684) ve Ebû Hüreyre'den (v. 58/678), İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“Allah Teâlâ, Arefe günü akşamı Arafat'ta vakfe yapanlarla meleklerle karşı övünür ve şöyle der: Şu kullarıma bakınız! Saçları dağınık, üstleri başları tozlu top-raklı olarak geldiler.”⁴⁶

Münzirî (v. 656/1258), Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği bu hadisin senedi için “lâ be'se bih”^{*} demektedir.

İbn Hibbân'da hadisin senedi şöyledir: Abdullah b. Muhammed el-Ezdî- İshâk b. İbrahim-en-Nadr b. Şümeyl- Yunus b. Ebî İshâk- Mücâhid- Ebû Hüreyre.

Münzirî, bu hadisin senedi için Hâkim'in (v. 405/1014) “Bu hadis, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olarak “sahîh”tir” dediğini nakleder. Farklı sahâbiler tarafından rivâyet edilen bu hadis başta Müslim olmak üzere birçok kaynaktan geçmektedir.

Allah Teâlâ, bedenleri, renkleri, ülkeleri, dilleri, kıyafetleri, gelenekleri, sosyal statüleri farklı; ama amaç ve inanç birliği ile aynı renk kıyafetle toplanmış olan Müslümanlarla, meleklerle övünüyor ve onlara kullarını affettiğini söylemektedir.

1.7. Oruç Tutmanın Önceki Ve Sonraki Senelerin Günahlarına Keffâret Olduğu Gün

Faziletli zaman ve mekânları gözeterek belki az ibadetle fazla sevap kazanmak mümkündür. Bu zamanlardan biriside Arefe günüdür. Müslim'in *Sahîh*'inde

⁴⁵ Müslim, Hac,436;Nesâî, Hac, 194; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, II, 204.

⁴⁶Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 224, 305; İbn Belbân, *el-Ihsân*, VI, 61; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, II, 188, 204.

^{*} Lâ be'se bih: Ta'dilin, Zehebî ve İrâkî'ya göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirilmek üzere yani i'tibar için alınır. Yahyâ b. Mâin ve Ebû Zür'a ed-Dimaşkî bu sığayı 'sika' anlamında kullanırlar. Aydınli, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s.159.

Ebû Katâde'den (v. 54/674) rivâyet edildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.v.) şöyle buyurdu:

«ثَلَاثٌ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ، فَهَذَا صِيَامُ الدَّهْرِ كُلِّهِ، صِيَامُ يَوْمِ عَرَفَةَ، أَحْتَسِبُ عَلَى اللَّهِ أَنْ يُكَفِّرَ
السَّنَةَ الَّتِي قَبْلَهُ، وَالسَّنَةَ الَّتِي بَعْدَهُ، وَصِيَامُ يَوْمِ عَاشُورَاءَ، أَحْتَسِبُ عَلَى اللَّهِ أَنْ يُكَفِّرَ السَّنَةَ الَّتِي قَبْلَهُ»

“Her aydan üç gün, bir de ramazandan ramazana oruç tutmak yok mu? İşte bu, bütün senenin orucu demektir. Arefe gününün orucunu, Allah'ın o günden önceki sene ile o günden sonraki senelerin günahlarına keffâret yapacağını umarım. Aşûre gününün orucunu ise, Allah'ın o günden önceki senenin günahlarına keffâret kılacağını ümit ederim.”⁴⁷

Bu rivâyet, Müslim'de uzunca bir hadisin Arefe günü ile ilgili kısmıdır. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde hadis şöyle geçmektedir: Ebû Katâde'nin rivâyet ettiğine göre Rasûlüllah'a (s.a.v.) Arefe günü oruç tutmak soruldu, o da:

“İki seneye keffârettir” buyurdu. Ona (s.a.v.) aşûre günü oruç tutmak soruldu, o da:

“Bir seneye keffârettir” buyurdu.⁴⁸

Orucun önceki ve sonraki senelere keffâret olması, oruç tutan kişinin küçük günahlarının bağışlanacağıdır. Küçük hataları olmazsa büyük günahlarının hafifletileceğidir.⁴⁹

“Oruç tutmanın önceki ve sonraki senelerin günahlarına keffâret olduğu gün” başlığı altında Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'i b. Beldeme el-Ensârî el-Hazrecî'nin rivâyet ettiği bir hadis incelendi. İncelenen bu hadis başta Müslim olmak üzere bazı temel hadis kaynaklarında geçmekte olup “sahih”tir.

İncelenen hadise göre, aşûre günü oruç tutmanın sadece önceki günahlara keffâret olacağı belirtilmişken, Arefe günü oruç tutmanın hem öncekilere, hem de daha sonra işlenecek günahlara keffâret olacağı ifade edilmiştir. Enes b. Mâlik (v. 93/711), “Arefe günü fazilet bakımından on bin güne denktir” demiştir. Atâ b. Yesâr (v. 103/721) da şöyle demiştir: “Kim Arefe günü oruç tutarsa iki bin gün oruç tutmuş gibidir.”⁵⁰ Fakat Enes b. Mâlik ve Atâ'nın sözlerini Arefe gününün fazileti için söylenmiş kesretten kinâye sözler olarak değerlendirmek mümkündür.

Burada kastedilen Zilhicce ayının dokuzuncu günü yani Kurban Bayramı arefesinde tutulan oruçtur. Ramazan ayının son günü yani Şevvâl ayından bir gün önceki gün değildir; çünkü bu günde oruç tutulduğu için ayrıca oruç tutulan bir günde oruç tutmayı özendirmeye gerek yoktur. Hacı ifâ için Mekke'ye giden hacılar

⁴⁷ Müslim, Siyam, 196; Ebû Dâvûd, Savm, 54.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 295.

⁴⁹ Nevevî, , *el-Minhâc*, VIII, 51.

⁵⁰ İbn Receb el-Hanbelî, *Letâifü'l-maârif*, s. 488. Benzer rivâyetler hadis olarak da geçmektedir. Bkz. Beyhakî, *Fezâilü'l-evkât*, s. 360-361.

Zilhicce ayının 9. günü Arafat'ta vakfe yaptıkları için bununla ilintili olarak arefe denmiştir. Ramazan ayının son günü, Şevvâl ayının ilk günü böyle bir ibadet olmadığından Ramazan Bayramı'nın arefesi yoktur. Halk arasındaki kullanımın bununla ilgisi yoktur.

1.8. Muhammed Ümmeti'nin Bağışlanıp İblis'in Zelil Olduğu Gün

Müslüman için mutluluk kendisinin, yakınlarının ve bütün Müslümanların kıyamet gününde Allah tarafından bağışlanmasıdır. "Rabbimiz! Hesab görecek günde, beni, anne babamı ve inananları bağışla."⁵¹ Rasûlüllâh (s.a.v.) için ise en büyük mutluluk şeytanı rezil bir vaziyette görüp ümmetinin bağışlandığı müjdesinin verilmesidir. Mâlik'in (v. 179/795) el-Muvatta'ında tahriç ettiğine göre Rasûlüllâh (s.a.v.) şöyle buyurdu:

مَا رَأَى الشَّيْطَانُ يَوْمًا هُوَ فِيهِ أَصْغَرُ، وَلَا أَذْهَرُ، وَلَا أَحْقَرُ، وَلَا أَغْيَظُ مِنْهُ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَمَا ذَاكَ إِلَّا لِمَا يَرَى مِنْ تَنْزِيلِ الرَّحْمَةِ، وَتَجَاوُزِ اللَّهِ عَنِ الذُّنُوبِ الْعِظَامِ، إِلَّا مَا رَأَى مِنْ يَوْمٍ بَدْرٍ، فَقِيلَ: وَمَا رَأَى مِنْ يَوْمٍ بَدْرٍ؟ فَقَالَ: أَمَا إِنَّهُ قَدْ رَأَى جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ يَزِعُ الْمَلَائِكَةَ.

"Şeytan Arefe gününde, daha çok küçülmüş, daha fazla hayırdan uzaklaşmış, daha ziyade hakir ve zelil, daha çok kinli ve öfkeli olarak başka hiçbir günde görülmemiştir. Bunun sebebi, bu günde rahmetin inmesi ve büyük günahlardan (kulların) vaz geçtiğini görmesinden başka birşey değildir. Ancak Bedir gününde bu şekilde görmüştü. Denildi ki: Bedir gününde nasıl görmüştü? Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Şeytan, Cebrail'i (a.s.) melekleri savaş vaziyetine dizerken bu şekilde görmüştü."⁵²

El-Muvatta'da hadisin senedi şöyledir: Mâlik— İbrahim b. Ebî Ablâ— Talha b. Ubeydullah b. Kerîz.

İbn Receb el-Hanbelî (v. 795/1393), bu hadisin Talha b. Ubeydullah b. Kerîz'in mürsellerinden birisi olduğunu belirtmektedir.⁵³

Başlıkla ilgili ikinci hadis, İbn Mâce'nin (v. 273/886) tahriç ettiği şu hadistir. Abdullah b. Kinâne b. Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî'nin haber verdiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ادْعَا لِمُؤَيَّةَ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ، بِالْمَغْفِرَةِ فَاجْتَبَى: «إِنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ، مَا خَلَا الظَّالِمَ، فَإِنِّي أَخَذْتُ لِلْمَظْلُومِ مِنْهُ قَلَنْ: «أَيُّ رَبِّ إِنْ شِئْتَ أُعْطِيتَ الْمَظْلُومَ مِنَ الْجَنَّةِ، وَغَفَرْتَ لِلظَّالِمِ» فَلَمْ يُجِبْ عَشِيَّتَهُ، فَلَمَّا أَصْبَحَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، أَعَادَ الدُّعَاءَ فَاجْتَبَى إِلَى مَا سَأَلَ، قَالَ: فَضَجَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ قَالَ تَبَسَّمَ، فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ: يَا بِي أَنْتَ وَأُمِّي إِنْ هَلَيْكَ لَسَاعَةً مَا كُنْتَ تَضْحَكُ فِيهَا، فَمَا الَّذِي أَضْحَكَكَ؟ أَضْحَكَكَ

⁵¹ İbrahim, 14/41.

⁵² Mâlik, el-Muvatta, Hac, 245.

⁵³ İbn Receb el-Hanbelî, Letâifü'l-maârif, s. 490.

اللَّهُ سِنَّكَ قَالَ: «إِنَّ عَدُوَّ اللَّهِ إِبْلِيسَ، لَمَّا عَلِمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، قَدِ اسْتَجَابَ دُعَائِي، وَغَفَرَ لِمُتِي أَخَذَ التُّرَابَ، فَجَعَلَ يَحْتُوهُ عَلَى رَأْسِهِ، وَيَدْعُو بِأَلْوَيْلٍ وَالتُّبُورِ، فَاصْحَكْنِي مَا رَأَيْتُ مِنْ جَزَعِهِ»

Rasûlullah (s.a.v.), Arefe günü akşamüstü ümmetinin bağışlanması için dua etti. Ona: “Mazlûmun âhını almak için zâlim hariç onları bağışladım” cevabı verildi. Bunu üzerine Rasûlullah (s.a.v.): “*Yâ Rabbi! Sen istersen mazlûma cenneti vererek, zâlimi de bağışlarsın!*” dedi. Rasûlullah’a (s.a.v.) akşam cevap verilmedi. Sabahleyin Müzdelife’de duasını tekrarladi. Nihayet istediği verildi. Râvi dedi ki: Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) güldü veya tebessüm etti. Ebû Bekir ve Ömer, Rasûlullah’a (s.a.v.): “Annem babam sana feda olsun! Bu vakit, senin içinde gülmediğin zaman dilimidir. Seni güldüren nedir? Allah neslini güldürsün” dediler. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdular:

“Allah’ın düşmanı şeytan, Allah Teâlâ’nın duamı kabul ettiğini, ümmetimi bağışladığını öğrenince toprak alıp başına saçarak helakini ve ölümünü istemeye başladı. Beni şeytanın bu paniğini görmem güldürdü.”⁵⁴

İbn Mâce’de hadisin senedi şöyledir:

Eyyûb b. Muhammed el-Hâşimî— Abdülkâhir b. es-Serîy es-Sülemî— Abdullah b. Kinâne b. Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî— Kinâne b. Abbâs— Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî.

Bûsîrî (v. 840/1436), “Abdullah b. Kinâne’nin güvenilirliği ve cerhi konusunda kimse konuşmamış” derken; Buhârî, “Hadisi sahîh değildir.”⁵⁵ demektedir. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (v. 1420/1999) de hadisin “zayıf” olduğunu belirtmektedir.

“Ümmetin Bağışlanıp Şeytanın Alçaldığı Gün” başlığı altında incelediğimiz Talha b. Ubeydullah ve Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî’nin rivâyet ettiği hadis “zayıf”tır. Zikredilen hadislerden de anlaşılacağı gibi Arefe günü faziletli günlerden birisidir.

Mübârek vakitlerden hangi vakit diliminin daha faziletli olduğu konusunda ise Arefe ve Cuma günlerinde olduğu gibi gece ve gündüzün sonu evvelinden hayırlıdır. Faziletli zamanlar dışındaki vakitlerde de gece ve gündüzün sonu evvelinden hayırlıdır. Bundan dolayı “es-salâtü’l-vustâ”, “salâtü’l-asr”dır.⁵⁶ Ayrıca, Arefe gününün sonu vakfe yapma zamanı olduğundan evvelinden daha hayırlıdır.⁵⁷

Gecenin evveli mi yoksa sonu mu daha faziletli olduğu konusunda İbn Receb

⁵⁴ İbn Mâce, Ebû Abdullah b. Yezîd el-Kazvînî, es-Sünen, Çağrı yayınları, İstanbul, 1401/1981, Menâsik, 56; Münzîrî, et-Tergîb ve’t-terhîb, II, 202-203.

⁵⁵ Bûsîrî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed, Misbâhu’z-zücâce fi zevâidi İbn Mâce, thk. Muhammed el-Muntakî el-Keşnâvî, Dâru’l-Arabiyye, 2. Basım, Beyrut 1403, III, 203.

⁵⁶ İbn Receb el-Hanbelî, Ravâiu’t-tefsîr, II, 606.

⁵⁷ İbn Receb el-Hanbelî, el-Mahacce fi seyri’-d- dülce, IV, 420.

el-Hanbelî şöyle demektedir: “Gecenin sonu evvelinden daha faziletlidir.”⁵⁸ Bir hadiste gecenin son üçte biri için “*Rabb’in kula en yakın olduğu an*”⁵⁹ buyrulmuştur.

SONUÇ

Allah Teâlâ, bazı zamanları diğerlerinden fazilet bakımından üstün kılmıştır. Ramazan ayının diğer aylara, Kadir Gecesi’nin diğer gecelere, Cuma ve Arefe gününün diğer günlere üstünlüğü bu meyanda örnekler teşkil etmektedir.

Faziletli vakitler, hayatın tek düzelüğünden kurtulmak için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Değerlendirmek istenilen vakit ne kadar faziletli ise, o zamanda yapılan ibadetten istifâde de o derece fazladır. Faziletli zamanlarda insanlar geçmişteki hataların muhasebesini yaparak, gelecekle ilgili projelerini ve yapmak istediklerini belirlerler. Geçmişte yapılan hatalardan dersler çıkarır, daha güvenli, daha dikkatli ve daha mutlu bir hayat geçirmiş olurlar. Arefe günü de değerlendirilmesi gereken mübârek bir gündür. Hatta bazılarına göre haftanın günleri içinde en faziletlisi Cuma, yılın günleri içinde de Arefe’dir.

Kur’an-ı Kerim’de, Arefe gününün faziletine işaret eden açık bir âyet yoktur. Fakat bugüne zımnen işaret eden birden fazla âyet bulmak mümkündür. Hadislerde ise Arefe gününün faziletine işaret eden rivâyetler oldukça fazladır. Bu makalede, söz konusu rivâyetlerden, Arefe gününde yapılması tavsiye edilen dua ve ibadetlerle ilgili olanlar değil; bugünün genel olarak faziletinden bahseden rivâyetler incelendi. İncelenen hadislerin, hem sıhhat yönü, hem de nasıl anlaşılması gerektiği hakkında değerlendirmeler yapıldı.

Bu makalede Arefe gününün faziletiyle ilgili on hadis incelendi. İncelenen 10 hadisten sadece 1’i Buhârî ve Müslim’de; ikisi de sadece Müslim’de geçmektedir. Bir başka guruplandırma ile 10 hadisten 5’i Kütüb-i sitte’de, 9’u Kütüb-i tis’a’da geçmektedir. Kütüb-i tis’a’da geçmeyen tek hadis vardır o da Câbir’den rivâyet edilmiş ve “sahîh”tir. Hadislerin sıhhat durumu ise şöyledir: 6’sı “sahîh”; 4’ü “zayıf”tır. Bu bilgileri tabloda şöyle gösterebiliriz:

Gün ve Geceler	Hadis No	Râvi	Kaynak	Sihhat Durumu
3.Arife Günü	1	Câbir	İbn Hıbbân, Ebû Ya’la	Sahih
	2	Ebû Hüreyre	Ahmed	Sahih
	3	Târik b. Şihâb	Buhârî, Müslim	Sahih
	4	Muhammed b. Abdillâh b. Amr	Ahmed, Tirmizî, Mâlik	Zayıf
	5	Zübeyr b. el-Avvâm	Ahmed	Zayıf

⁵⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *el-Mahacce fi seyrî’-d- dülce*, IV, 420.

⁵⁹ Tirmizî, *Deavât*, 118. Tirmizî, bu hadis için ‘hasen sahîh garib’ demektedir.

Gün ve Geceler	Hadis No	Râvi	Kaynak	Sihhat Durumu
	6	İbn Abbâs	Ahmed	Sahih
	7	Âişe	Müslim	Sahih
	8	Ebû Katâde	Müslim, Ebû Dâvûd	Sahih
	9	Talha b. Ubeydullah	Mâlik	Zayıf
	10	Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî	İbn Mâce	Zayıf

Kaynaklar

- » Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, 1. Basım, Beyrut, 1391/1972.
- » Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, İstanbul, 1982/1402.
- » , *el-Müsned*, (thk. Arnaûd, Şuayb- Mürşid, Âdil, *el-Mevsûatü'l-hadisîyye Müsnedü imam Ahmed b. Hanbel*) I-XXXIX, Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, Beyrut, 1420/1999.
- » Ali el-Muttakî, Alauddin Ali el-Muttakî b. Husamuddin el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fi's-süneni'l-akvâl ve'l-ahvâl*, I-XVIII, Mektebetü't-Turasi'l-İslâmî, 1. Basım, Halep, 1391/1971.
- » Algül, Hüseyin, *Mubârek Günler ve Geceler*, Işık Yayınları, İstanbul, 2008.
- » Aras, M.Özgü, "Arefe", *DİA*, III, 351-352, İstanbul, 1991.
- » Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I-VI, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- » Aydınli, Abdullah, *Hadis Istihlak Sözlüğü*, MÜFİY, 4. Basım, İstanbul, 2011.
- » Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî, *Fezâilü'l-evkât*, Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, Mekke, 1410/1990.
- » Buhârî, Ebû Abdullah Muhammet b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- » Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Ebû Bekir b. İsmail b. Selim b. Kaymaz b. Osman el-Kinânî, *Misbâhu'z-zücâce fi zevâidi İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Muntakî el-Keşnâvî, I-IV, Dâru'l-Arabiyye, 2. Basım, Beyrut 1403. (Şâmile nüshasından).
- » Dâvûdođlu, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Sönmez Yayınevi, İstanbul, 1979.
- » Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani el-Ezdi, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981. □
- » Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsnâ b. Yahya b. İsâ b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, I-XIII, Dâru'l-Me'mûn li't-Türas, 1. Basım, Dimaşk 1404/1984. (Şâmile nüshasından).
- » Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir* (trc: Koytak, Cahit- Etürk Ahmed, I-III, İşâret Yayınları, İstanbul, 1420/1999.
- » Geylânî, Abdülkâdir b. Mûsâ b. Abdillâh, *el-Ğunye li tâlibî tarîki'l-Hakk*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, Beyrut, 1416/1996.
- » Heysemî, Nureddin Ali b. Ebûbekir, *Mecmau'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, Beyrut, 1967.
- » İbn Arrâk, Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman, *Tenzihü's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şenâti'l-mezûa*, thk. Abdülvahhâb Abdüllatîf- Abdullah Muhammed es-Siddîk, I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1399. (Şâmile nüshasından).
- » İbn Belbân, Emir Alauddin Ali el-Fârisî, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd, I-IX, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1407/1987.
- » İbn Mâce, Ebû Abdullah b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981. □
- » İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dimaşkî, *Letaifü'l-maârif fimâ li-mevâsimi'l-âmi mine'l-vazâif*, thk. Yasîn Muhammed es- Sevvâs, Darü İbn Kesîr, 2. Basım, Dimaşk-Beyrut, 1427/2006.
- » , *Ravâiu't-tefsîr el-câmi' li't-tefsîri'l- imâm İbn Receb el-Hanbelî*, (nşr: Ebû Muâz, Tarık b. Avnullah b. Muhammed), I-II, Dâru'l-Âsime, 1. Basım, Riyad, 1422/2001.
- » , *el- Mahacce fi seyrî'd-dülce*, (*Mecmû' Resâil el-Hâfiz İbn Receb el-Hanbelî*) Ebû

- Mus'ab Tal'at b. Fuâd el-Hulvânî, I-IV, Kahire, 1424-1425/2003-2004. Bu kitap İbn Receb'in 38 risâlesini içermektedir.
- » , *Fethu'l-Bârî şerhu Sahihu'l-Buhârî*, I-VIII, Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Basım, Medine, 1417/1996.
- » İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî el-Kureşî, *Kitabu'd-duafâ ve'l-metrûkin*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, I-III, Dâru'l- kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut 1406/1986.
- » , *Kitabü'l-mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, I-III, el-Mektebetu's-Selefiyye, 1. Basım, Medine, 1386/1966. (Şâmile nüshasından).
- » Konevî, Sadreddin, *Şerh-i Hadisi Erbaîn*, trc: Demirli, Ekrem, *Kırk Hadis Şerhi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- » Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî, *el-Âsâru'l-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevzûa*, thk. Muhammed Saïd Besyûnî Zeğlûl, Mektebetü's-Şarkî'l-Cedid, Bağdat, trs. (Şâmile nüshasından).
- » Mahallî, Celâleddin Muhammed b. Ahmed- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tefsiru Celâleyn li'l- Kur'ani'l- Azîm*, I-II, Salâh Bilici Yayınları, İstanbul, 1983.
- » Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- » Mevdûdî, Ebû'l- Â'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an* Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri (trc: Komisyon, I-VII), İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.
- » Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdulazim b. Abdulkavi, *et-Tergîb ve't-terhib mine'l-hadîsi's-şerîf*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, I-VI, 1. Basım, Mısır, 1379/1960.
- » Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kureyşî, *el-Câmiu's-sahih*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401.
- » Nâblusî, Abdulganî b. İsmail, *Fezâilü's-şühûr ve'l-eyyâm*, thk. Ata, Muatafa Abdülkadir, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1406/1986.
- » Nesâî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevr, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- » Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I-III, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1408/1989.
- » Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, Beyrut, 1392.
- » Subhî, Sâlih, *Ulûmü'l-hadis ve mustalahuh*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 18. Basım, Beyrut, 1991. trc: Kandemir, M. Yaşar, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, DİBY., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara, 1973.
- » Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed, I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 1417/1996. (Şâmile nüshasından).
- » Tebrîzî, Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah el-Hatîb el-Amrî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, I-III, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Dımaşk, 1381/1961.
- » Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Servet, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- » Ukaylî, Muhammed b. Amr, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebir*, hzr. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Dâru'l-kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, trs.